

УДК 007 : 304.001.316–92 Липа «1920–1940»

Остап Кушнір

ВИСТУПИ ЮРІЯ ЛИПИ В РОЗРІЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 1920–1940-Х РОКІВ

У статті розглянуто відповідність пізніх публіцистичних текстів Юрія Липи (есеї «Всеукраїнської трилогії») до особливостей європейської ідеолого-формуючої журналістики 1920–1940 років. Дослідження проведене на ґрунті вивчення документальних спогадів про постать Юрія Липи та відгуків про його творчість.

Ключові слова: «Всеукраїнська трилогія», кон'юнктура, впливовість, ідеологія, публіцистика, есей

В статье рассматривается соответствие поздних публицистических текстов Юрия Лыпы (эссе «Всеукраинской трилогии») с особенностями текстов европейской идеологоформирующей журналистики 1920–1940 годов. Исследование проведено на основании изучения документальных свидетельств о фигуре Юрия Лыпы и отзывов о его творчестве.

Ключевые слова: «Всеукраинская трилогия», конъюнктура, влияние, идеология, публицистика, эссе

An article covers questions of late Yuriy Lyra essays influence potential (on the basis of «All Ukrainian Threelogy») and correlation of these essays with European journalistic traditions of 1920–1940 years. Investigation is held on the basis of documentary fixed opinions about Yuriy Lyra and his publicistic texts.

Key words: «All Ukrainian Threelogy», conjuncture, influence, ideology, publicistics, essay

Постать Юрія Липи як публіциста та громадського діяча потребує на сьогодні глибшого вивчення. На це є чимало причин, найбільш вагомою з яких, на нашу думку, є неприйнятність й відверта ворожість поглядів Юрія Липи до радянського режиму, під владою якого перебувала Україна в ХХ столітті, що змушувало комуністичних функціонерів переховували від широкого загалу тексти публіциста. Однак Юрій Липа свого часу був дуже впливовою постаттю, проявляв себе в багатьох сферах, підтримував знайомства з найбільшими українськи-

ми інтелектуалами 1920–1940-х років, був добре обізнаним зі станом наукової, літературної та ідеологічно-пропагандистської думки в міжвоєнній Європі. Саме це спонукало до віднайдення й переосмислення текстів Юрія Липи, а також формування погляду крізь призму впливу на світогляд українського населення.

Об'єктом дослідження є документальні свідчення про Юрія Липу як про громадського діяча та публіциста, відгуки про його тексти.

Предметом дослідження є кількісні та якісні згадування про публіцистику Юрія Липи, на основі яких можна змоделювати важливість цих текстів в історичному розрізі.

Метою дослідження є виявити впливовість та соціальну важливість текстів Юрія Липи та вписати його постать, індивідуальний талант в ідеологічний контекст Європи 1938–1944 років, охарактеризувати роль у колі спілкування тогочасної інтелігенції.

Виступи Юрія Липи, їхня стилістика та зміст формувалися під дією кількох чинників, які можна умовно назвати зовнішніми (або об'єктивними) й внутрішніми (або суб'єктивними). Ці ж чинники здійснили безпосередній вплив на всю публіцистичну творчість.

Під об'єктивними чинниками розуміється стан політичної та наукової думки 1920–1940 років, тактичні та стратегічні напрямки розвитку держав у політичному, економічному, ідеологічному та мілітарному сенсах. В Італії почав поступово розквітати фашизм із особистим культом Муссоліні, який пропагував створення нової Великої Римської Імперії, завоювання всіх берегів Середземного моря. У промислово розвиненій Німеччині влада опинилася в руках нацистів, які не приховували свого бажання утвердити «новий порядок в Європі», побудувати «тисячолітній Рейх», у якому представникам сусідніх націй призначалася роль дешевої робочої сили. Одночасно з посиленням фашистських блоків, на сході Європи посилювався комуністичний тоталітарний СРСР. Під владою Москви перебувала більша частина українського народу, що став жертвою голодомору, розкуркулювання, чисток, заслань та винищення національної інтелігенції. Тоталітарний режим Москви, як і нацистський, був неприйнятним для України — ослабленої й територіально розподіленої між чотирма країнами.

Особисте життя Юрія Липи часто потерпало від дії цих об'єктивних чинників. Спершу, тікаючи від наступу Червоної армії в 1917–

1918 роках, публіцист був вимушеним постійно переїжджати на захід. В середині 1920-х, під час навчання у Великій Британії, був депортованим, оскільки виступив із заявами проти панівної в його колах ідеології. А в 1940-х роках навіть отримав ультиматум від польської Армії Крайової з вимогою негайно покинути Варшаву під страхом смерті. Причиною ультиматуму були, з одного боку, активна й успішна лікарська практика, а з іншого — все та ж підтримка неприйнятних для ворожих країн позицій.

Під суб'єктивними чинниками формування авторського стилю 1920–1940 років розумітимемо особистісні риси характеру публіциста, виховання, освіти та коло спілкування. В цьому контексті, передовсім, слід говорити про вплив батька на становлення особистості Юрія Липи. Останній постійно відчував на собі авторитет батька й намагався наблизитися своєю роботою до його успіхів. Як зазначають сучасники, публіцист наполегливо шукав кошти на видання книг Івана Левковича, піклувався про доглянутість його могили, вчився й працював з не меншою віддачею (від чого багато недосипав й один раз потрапив до лікарні від перевиснаження) [9, 91]. Така синівська вдячність зрозуміла, зважаючи на те, що «...родинна атмосфера відіграла неабияку роль у формуванні світогляду юнака, становлення його патріотичних переконань. Адже частими гостями родини були Михайло Коцюбинський, Осип Маковей, Гнат Хоткевич, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Олександр Олесь, Микола Вороний, Григорій Чупринка, Іван Луценко, Сергій Шелухін, Володимир Чехівський та інші діячі і письменники з усієї України, а друзями дитинства Ю. Липи були діти цих людей» [16, 64]. Ці та інші зустрічі стали магістральними для подальшого самовизначення публіциста.

Після виїзду з Одеси, коли спілкування із сім'єю поменшало, Юрій Липа почав заводити власні знайомства. Так, в Кам'янці-Подільському, де перебував з 1919 по 1922 роки, зустрівся з Михайлом Грушевським, Іваном Огієнком, Степаном Рудницьким. Від останнього, вже відомого в Європі геополітика, перейняв кілька ідей. Зокрема ідею України як потенційного культурно-політичного лідера Причорноморських земель й унікальну транзитну державу: «...точка тяжкості всієї орієнтальної квестії лежить на Україні, не тільки з політично-географічних, але й із лучбово-географічних причин (...) Україна є наслідком свого географічного положення одною з най-

важливіших ключевих точок великої східно-західної системи водяних і сухопутних шляхів. Усі ці шляхи є під посереднім чи навіть безпосереднім впливом України» [12, 201–204]. Крім того — ідею керування Україною українцями: «Дотеперішній розвиток показав, що чужі володарі — головню поляки й москалі — ані не встигли використати багатств землі, ані не вміли двигнути народа ... Ми признаймо чужинцям, що живуть між нами, право на свобідний розвиток, але володіти Україною мають тільки українці» [12, 89]. Поділяв Степан Рудницький, як і Юрій Липа потім, ідею торгової експансії України на схід: «Водяні й сухопутні шляхи України повинні бути так проведені, щоби могли взяти на себе значну пайку світової лучби з Орієнтом та Індією» [там само]. Авторські інтерпретації цих та інших ідей, вчитаних Юрієм Липою із книг Степана Рудницького, будуть покладені згодом в основу найбільшої есеїстичної праці публіциста — «Всеукраїнської трилогії».

Особливо плідною в аспекті нових знайомств й здобуття інформації виявилася польська та чеська еміграція (1923–1943 роки). Лев Биковський, один з перших дослідників Юрія Липи, зазначає, що на молодого публіциста вплив тоді зчинили багато людей: «На чільному місці, безперечно, є проф. В. Щербаківський, духовний батько Ю. Липи. Вони обмінювалися не звичайними листами, а трактатами з царини археології та понтійської культури. Все кшалтування свого світогляду в цій області Ю. Липа завдячує проф. Щербаківському» [1, 128]. Це спілкування вилилося потім у численні цитати та аргументи у викладі «Всеукраїнської трилогії». Іншими людьми, з якими публіцист також познайомився чи праці яких отримав змогу опрацювати, були Дмитро Донцов, Володимир Теліга, Олена Теліга, Володимир Антонович, Юрій Шевельов, Улас Самчук, Євген Маланюк тощо. Ці знайомства були надзвичайно різнопланові, з різними за сферою діяльності людьми, чим можна пояснити наявність у тексті не тільки витягів з наукових текстів, але й віршів, статей, романів, медичних трактатів.

Окремо з цього переліку знайомств варто згадати про Дмитра Донцова. Юрій Липа підтримав кілька його ідей, зокрема несприйняття інтелігенції ХІХ століття: «Донцов вважає, що ХІХ століття викликало зміни у людській свідомості. Запанувала, як він каже, «мудрість» смерда, «мудрість» скіфа-орача... Людина ХІХ століття — людина-

космополіт із ідеалами гуманності, цінності будь-якого життя. Людина козацької доби — людина-лицар із лицарськими ідеалами» [4, 13]. Торкався Донцов у своїх текстах і ролі провідників, лідерів у житті кожної нації. І тут також його погляди збігалися з поглядами досліджуваного публіциста: «[Донцов] визначав такі основні завдання провідної верстви: організацію захисту рідної землі, піднесення слави народу, створення сильної зовні і всередині влади, прагнення до незалежності ... Ідеал цієї верстви — сильна влада, свідомо своєї мети, насамперед готова дбати про утримання спільноти» [4, 21]. Спільними для двох публіцистів була й увага до психологічного й фізіологічного устрою українців (зокрема їх поділ на нордійський, остійський, понтійський та динарський типи), увага до останніх наукових та філософських відкриттів того часу (расова теорія, ідеологія фашизму). Ближче до 1940-х років Юрій Липа та Дмитро Донцов різко розійшлися в поглядах, оскільки перший вважав старшого за віком візаві — утопістом.

Слід також згадати і про обізнаність Юрія Липи із загальноєвропейською ідеологічною й науковою думкою того часу. Якщо навіть взяти одну книгу із «Всеукраїнської трилогії», «Призначення України», то в перших десяти есеях зустрічаються прізвища французьких (Моруа, Кудріє де Шасень), німецьких (Гінтер, Дітріх, Розенберг, Людендорф), італійських (Бодреро, Фантіні, Маринетті), польських (Гжибовський), російських (Гурко-Кряжин, Ростовцев, Затонський, Покровський, Марр) та британських (Моран, Клерк) дослідників. А це є найпрозорішим свідченням того, що свій виклад та свої висновки досліджуваний публіцист ґрунтував на серйозних напрацюваннях.

Якщо дати характеристику загальній стилістиці есеїв, то Юрій Липа активно використовував винаходи німецького Міністерства народної освіти й пропаганди, яке з 1933 року очолював Йозеф Геббельс. Так, зокрема, в автора «Всеукраїнської трилогії» в дещо урізаній формі простежується «принцип простоти» та «принцип розмаху й концентрації». Під першим розуміється відмова від бажання говорити про багато речей одночасно й зведення всіх зусиль на кілька питань: «Потрібно постійно звертати на них увагу народу... доки питання не стануть зрозумілими будь-якій людині з вулиці» [2, 11]. Принцип концентрації передбачає тотальний вплив на народ, забез-

печення єдиної реакції на події [там само]. В досліджуваних есеях ці принципи проявляються через безкомпромісну позицію автора та використання імперативної мови, вказівок до дій в тих чи інших ситуаціях. Крім того, в Юрія Липи є дихотомічний поділ світу на «своїх» і «чужих», постійні возвеличення та осудження, а лейтмотивом всіх есеїв — знову ж таки, в урізаному вигляді, — може слугувати думка, що «багаторазово повторена брехня стає правдою» [там само]. У сугестивній лінгвістиці це називається прийомом персеверації, повторення, який часто використовується з гіпнотичною метою. Ті речі, в які вірить публіцист, і які, на перший погляд, здаються сумнівними, він повторює настільки часто, що в читача може відбутися зміна соціальних орієнтирів та цінностей. Ці технології публіцист використовував з метою адекватного впливу на реципієнта, який був націлений на сприйняття певних текстів і певним чином.

В багатьох відгуках про громадську й публіцистичну діяльність Юрія Липи згадано, що він працював наполегливо й без зайвого розголосу — не намагався афішувати свої досягнення чи хвалитися. Наприклад, Наталія Лівницька-Холодна говорить, що «живучи у Варшаві, провадячи свою лікарську практику, він видавав твори та тихо, без зайвого гуку, впливав на духовність великої частини української молоді не менше, ніж Донцов» [7, 32].

Вся діяльність досліджуваного автора була скерованою на майбутнє, на виховання різносторонніх особистостей, які з часом змогли б змінити становище в Україні на краще. Для цього він гуртував навколо себе молодь, для цього він апелював у своїх текстах не до сьогодення, а до дня завтрашнього. Так, Улас Самчук пише, що «в його логіці вражає те, що йому майже вдалося оминати пустословія про так зване переродження і «дух минулого», таке модне у ті наївні роки завмираючої епохи, що трохи нагадувало різні теорії про відмолодження старості, і скерувати свій погляд у напрямі майбутнього, де вимагалось більше справжньої молодості, більше фантазії і багато знання» [13, 42].

Висока працездатність й ідеологічна несхожість на інших високо оцінювалася сучасниками. Наталія Юрчинська-Попович пише, що, коли 1938 року у Львові вийшла з друку «Призначення України», то «ми всі, члени української громади у Варшаві, познайомившись з тим надзвичайним, фундаментальним твором, були вражені й захоплені ним. Задавали собі питання: яким чином автор спромігся знайти

стільки часу, простудіювати масу літератури з різних галузей знань і написати цю синтетичну працю? Подиву гідним був жорсткий режим, в якому жив і працював доктор Липа. Сам він говорив, що на літературну діяльність йому залишається кілька годин ночі» [15, 49]. Андрій Михайлишин, студент Львівської духовної семінарії, додає: «Одного разу зайшов у кімнату, в якій знаходилися студенти, котрі в цьому році закінчували навчання в духовній семінарії. Коли я відкрив двері, то помітив, що вони читали якусь книжку, побачивши мене, вони швидко заховали її в шухляду стола... І лише під кінець навчального року показали цю таємничу книгу. Це був твір Юрія Липи «Призначення України» [10, 120–121]. З останньої цитати також видно, що твори досліджуваного публіциста були настільки цікавими й дочасними, що люди читали їх всупереч загрозам арешту чи репресій. На підтвердження думки про популярність, але й небезпеку читання есеїв виступає й Олесь Грицунь, житель м. Яворова: «Самі заголовки книг Ю. Липи свідчать про актуальні і гострі політичні проблеми, які в них розглядалися. «Бій за українську літературу», «Чорноморська доктрина», «Призначення України», «Розподіл Росії» — це книги, що розвивають національну свідомість, утверджують у читачів національну гідність, вселяють віру і впевненість, що українська проблема мусить бути вирішена» [3, 101].

Книги Юрія Липи постійно знаходилися в широкому обігу, не замикалися у вузькому колі інтелігентів. З їхнім вмістом, за бажання, могли ознайомитися будь-які пересічні читачі. Наприклад, Іван Рубай, житель Яворова, у своєму виступі на літературно-мистецькому вечорі зазначив, що «... найдовше затрималася у яворівській книгарні його книжка «Розподіл Росії». Вона всю весну й початок літа прикрашала вітрину. Проходячи мимо, я обо'язково зупинявся і жадібними очима дивився на цю книгу» [11, 69–70]. Лев Биковський, друг та послідовник Юрія Липи, пішов ще далі: «Його вплив і значення для нації... можна б прирівняти до творчості Т. Шевченка, що створив українську націю, до діяльності М. Грушевського, що підвів наукові і політично-державні підвалини під українство. Ю. Липа ствердив істоту українства і його історичне призначення... на півстоліття вперед» [1, 206].

Реакцію польської та радянської влади на ідеологоформуючу творчість Юрія Липи описав Петро Кіндратович, дослідник останнього

періоду життя і творчості письменника. Спершу публіциста вигнали з Варшави, потім — закатували. Пан Кіндратович дає цьому таке пояснення: «... «всевидюще око» сталінської охоранки прирєкло жертву хоча б тому, що ця людина написала праці «Бій за українську літературу», «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії» [5, 170]. Така однозначна й безкомпромісна політика стосовно Юрія Липи свідчить про те, що публіциста боялися, його тексти вилучали й сховали в архіви КДБ, а самого — знищили фізично. Звичайну людину, яка б не була авторитетом для інших, так би не вистежували й не переслідували.

Давали відгуки на тексти Липи й інші відомі люди того часу, його друзі, конкуренти й неприятели. Наприклад, Євген Маланюк постійно критикував «Призначення України», називаючи його «найфатальнішою книжкою нашої доби». І навіть обурювався, чому Юрій Липа зі своїми текстами постійно перебуває в пошані, а його, Маланюка, ніхто не слухає. Хоча пояснював це тим, що в своїх статтях й поезії вдається до нищівної критики України й українства, в той час, як Юрій Липа возвеличує національні досягнення й вселяє надію у швидке покращення історичної ситуації [6, 20]. І ота втеча від дійсності, мрійливість подобається людям більше, ніж жорстка правда. Однак, якщо бути до кінця відвертими, то Євген Маланюк перейняв чимало ідей від Юрія Липи. Так у вже згадуваній книзі есеїв «Нариси з історії нашої культури», яка вийшла після закінчення Другої світової війни, він використовує історичний, культурологічний, економічний фактаж, який вперше нам зустрівся у «Всеукраїнській трилогії». А з архівних листів відомо, що Євген Маланюк завжди прислуховувався до зауважень Юрія Липи: «Будьте нещадними щодо критики. А на ню я чекаю з великим нетерпінням. Власне од Вас» [6, 21].

Своє враження про Юрія Липу сформувала й Олена Теліга, яка написала рецензію на брошуру «Українська доба», 1936 року видання. Ця брошура була знаменна тим, що містила осудження здобутків діяльності Дмитра Донцова та авторів «Літературно-наукового вістника». Олена Теліга у своїй рецензії дивується, як сталося, що «співробітник «Вістника» від 1922 р., не покидаючи його, одним скоком стає по стороні всіх його противників — порадніших від нього, бо одвертих. І запозичивши від них аргументацію, симпатії і антипатії, ство-

рює з того всього каламутну мішанину перехресних поглядів і теорій» [14, 98]. Безкомпромісна позиція Олени Теліги пояснюється тим, що Юрій Липа назвав стиль «вісниківців» поетичним, що більше ґрунтується на витворюваних міфах, поетичних образах і не є стилем політичних мислителів, які роблять висновки на підставі аналізу реальних фактів й історичних подій [14, 169]. Така заява була ножем в спину від людини, котра пропрацювала у «Віснику» чотирнадцять років й повністю підтримувала його інформаційну політику. Крім того, Юрій Липа неочікувано зрадив всіх «вісниківців», перейшовши до редакції конкурентного журналу «Ми». Це не могло не проявитися в рецензії на книгу «Українська доба», книгу відомого, хоча вже трохи скандального в середині 1930-х публіциста.

Провівши невелике порівняльне зіставлення текстів Юрія Липи й ідеологічного дискурсу 1920–1940 років, можна стверджувати, що есеї «Всеукраїнської трилогії» відповідали загальним настроям епохи. Публіцист писав їх з урахуванням досягнень як вітчизняних, так і загальноєвропейських науковців та громадських діячів. Його тексти характеризувалися використанням тих же термінів, обігруванням тих же риторичних прийомів, реалізацією тієї ж комунікативної мети, що й виступи фашистських та більшовицьких пропагандистських машин. Відтак, вивчення його творчості для сучасного журналістикознавства цікаве тим, що розкриває перед нами унікальний феномен доби, публіциста, який пропагував ідею сильної України в умовах тотального тиску зусібіч.

Важливість думок Юрія Липи відстежується ще й в тому, що по смерті публіциста в еміграції з'явилися цілі наукові осередки з вивчення його спадщини та біографії. Звичайна людина такої уваги б до себе не привертала. А відносна невідомість Юрія Липи в нашому, пост-Радянському просторі пояснюється тим, що тексти «Всеукраїнської трилогії» були визнані як антирадянські та заборонені.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Биковський Л. Спадщина по Юрію Липі / Л. Биковський // Апостол новітнього українства: спогади про Юрія Липу. — Львів : Каменяр, 2000. — 239 с.
2. Геббельс Й. Дневники 1945 года. Последние записи / пер с нем. ; [вступ. слово и общ. ред А. А. Галкина]. — Смоленск : Русич, 1998. — 416 с.

3. *Грицунь І.* Спогади / І. Грицунь // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Львів : Каменяр, 2000 — С. 98–102
4. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. — К. : МАУП, 2005. — 568 с.
5. *Кіндратович П.* Юрій Липа — особистість / П. Кіндратович // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000. — С. 170–172
6. *Липа-Гуменецька М.* Євген Маланюк — співець степової Еллади, поет, мислитель, побратим Юрія Липи / М. Липа-Гуменецька // Маланюк Євген : література, історіософія, культурологія : Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Є. Маланюка. Частина 1. — Кіровоград : КДПУ, 1998. — 64 с.
7. *Лівицька-Холодна Н.* Юрій Липа, якого я знала / Н. Лівицька-Холодна // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000. — С. 30–34.
8. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. — К. : АТ «Обереги», 1992. — 80 с.
9. *Миронець Н.* Листи Юрія Липи до Марії Донцової / Н. Миронець // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття». — О. : Астропринт, 2000. — С. 89–96.
10. *Михайлишин А.* Що мені відомо про Юрія Липу / А. Михайлишин // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000 — С. 120–126.
11. *Рубай І.* Життя і діяльність Ю Липи у Яворові у моїх спогадах / І. Рубай // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000 — С. 67–72.
12. *Рудницький С. Л.* Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький ; [упор., передмова О. І. Шаблія]. — Л. : Світ, 1994. — 416 с.
13. *Самчук У.* Про Юрія Липу / У. Самчук // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000 — С. 41–45.
14. *Теліга О.* О краю мій рідний... : Твори, документи, біографічний нарис / О. Теліга. — К. : Видавництво Олени Теліги, 1999. — 496 с.
15. *Юрчинська-Попович Н.* Я повинен бути зі своїм народом / Н. Юрчинська-Попович // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу. — Л. : Каменяр, 2000. — С. 48–51.
16. *Янчук О.* Одеський період життя і діяльності Юрія Липи (1900–1918) / О. Янчук // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — О. : Астропринт, 2000. — С. 62–68.